

Essay

Balans vinden tussen vrijheid en verantwoordelijkheid begint bij de leraar en leider zelf

Vrijheid en verantwoordelijkheid

Henk van Mil is medeauteur van het boek *De coachende leraar*. Voor CPC verzorgt hij samen met collega Adri van den Brand het traject *Sturen op autonomie*. Daarnaast coacht hij leiders in het onderwijs. Hij heeft een schat aan ervaring in het onderwijs, als docent, opleidingsdocent, trainer en opleider in Transactionele Analyse. In zijn essay zet hij het licht op die TA en maakt duidelijk dat we daar prachtig uit kunnen putten als we met kinderen werken aan de balans tussen vrijheid en verantwoordelijkheid.

In veel schoolgidsen staat een set waarden en principes vermeld die het team nastreeft. Niet zelden treffen we daar mooie begrippen aan als veiligheid, vrijheid en eigenaarschap voor kinderen. Daar kan niemand op tegen zijn ...

Ga je echter in gesprek met teamleden of ouders, dan blijkt vaak al snel dat er geen eenduidigheid is in de betekenisgeving van deze termen en dat onderlinge verbanden niet duidelijk zijn. Dat geldt in het bijzonder voor 'vrijheid' en 'verantwoordelijkheid', die bij elkaar horen. Sterker nog: ze kunnen niet zonder elkaar. Hoe zit dat?

Daar waar iedere leerling optimale vrijheid wil, mag hij ervaren dat hij de mate van vrijheid krijgt waarvoor hij ook verantwoordelijkheid neemt. Dus hoe meer verantwoordelijkheid, des te meer vrijheid. Op deze manier kan een leraar (of leider die in zijn team met dezelfde dynamiek te maken heeft) pedagogisch differentiëren.

Dit vraagt om een leraar die aandacht heeft voor de volledige leerling, coachend te werk gaat en in staat is om leerlingen te ondersteunen bij hun zelfregulering. Zo'n coachende leraar draagt bij aan de autonomie van de leerling, aan zijn zelfsturing en aan zelfverantwoordelijk leren. Dit vraagt bij de leerling om een balans tussen 'wat is op dit moment passend' en 'waar heb ik behoefte aan'.

Maar: hoe gaat dit nu in de praktijk van alledag, hoe draag je er als leraar toe bij dat leerlingen de balans vinden en houden tussen vrijheid en verantwoordelijkheid? En welke vragen roept dit op? Vragen als: welke vrijheid wil en kan ik als leraar verlenen, welke vrijheid kan ik aan, welke vrijheid kan een leerling aan, heeft iedere leerling recht op evenveel vrijheid, bestaat er een procedure voor, wat is mijn pedagogische verantwoordelijkheid? Zo zijn er nog veel meer van dit soort vragen.

Voor antwoorden duik ik de theorie in, in dit geval biedt een concept uit de Transactionele Analyse (TA) voeding. De TA gaat ervan uit dat mensen aan hun binnenkant drie ego-toestanden hebben (in kindertaal: drie 'ikken'), die Eric Berne, de geestelijk vader van de TA, aanduidde met Ouder, Volwassene en Kind, omdat hij wilde dat ook een achtjarige zijn theorie moest kunnen begrijpen.

In de Ouder ego-toestand zitten alle beelden die je hebt opgeslagen van allerlei voor jou belangrijke onderfiguren (ouders, leraren, coaches) in je leven. In de Kind ego-toestand zitten alle ervaringen die je in je leven hebt opgedaan, zowel positieve als minder positieve.

In feite zijn dit dus twee databanken, die op sommige momenten in je leven je onbewuste handelen kunnen bepalen. De Volwassen ego-toestand (meestal aangeduid als integrerende Volwassene, omdat deze 'materiaal' uit Ouder en Kind voortdurend integreert) verkeert in het hier en nu en kan dus 'helder' optreden.

Een leraar die aan de binnenkant zijn Volwassene heeft aanstaan, kan adequaat reageren op wat zich aandient. Hij kan in voldoende mate sturen op zijn eigen autonomie, een voorwaarde voor de sturing op autonomie bij zijn leerlingen.

Vrijheid is een van de bestanddelen van autonomie. Soms roept het woord autonomie echter het idee op dat het slechts om jou als individu gaat.

Vandaar dat de Hongaarse psycholoog Andras Angyal het begrip homonomie introduceerde. Dit impliceert het verlangen om onderdeel uit te maken van een groep soortgenoten. Natuurlijk is het de taak van de (coachende) leraar om in het kader van zelfregulering

van de leerling te sturen op diens autonomie en homonomie.

Binnen TA kent autonomie (ik laat voor nu een verdere uitwerking van homonomie even buiten beschouwing) zes aspecten: integriteit (het morele kompas), compassie (erkenning van zichzelf en de ander), eigenaarschap (tot actie komen), bewustzijn (betekenis en bedoeling achterhalen), synergie (samenwerking en verbinding met de ander) en spontaniteit (zich vanuit het hart uiten).

Deze aspecten zijn gekoppeld aan de drie bovengenoemde ego-toestanden: integriteit en compassie aan de Ouder, eigenaarschap en bewustzijn aan de Volwassene, synergie en spontaniteit aan het Kind.

Een leerling heeft recht op die mate van vrijheid (behoefte van het Kind) waar hij verantwoordelijkheid voor neemt (voorwaarde van de Ouder). En omgekeerd heeft hij recht op die verantwoordelijkheid waarvoor hij de vrijheid aankan.

Om de balans tussen vrijheid en verantwoordelijkheid te waarborgen, vraagt dit zowel van de leraar als van de leerling *integriteit* ten aanzien van zorgvuldig handelen en (zelf)*compassie* (begrip voor: wat is mijn behoefte, wat is die van de ander), de bereidheid om samen te werken en zich te verbinden met elkaar en de andere leerlingen (*synergie*) en om hun gevoelens eerlijk en openhartig te uiten (*spontaniteit*).

Voorwaar een uitdaging in de vele uitnodigende situaties die in de praktijk van het onderwijs optreden. Die uitdaging vergt dat het realiseren van de balans tussen vrijheid en verantwoordelijkheid start bij de balans in de leraar zelf.

'Vrijheid en verantwoordelijkheid
kunnen niet zonder elkaar'